

DRIE HUTKOFFERS EN EEN NETWERKENDE FRANCISCAAN

De redding van het archief van filosoof Edmund Husserl

Wat hebben Edith Stein, Martin Heidegger, Emmanuel Levinas, Jean Paul-Sartre, Jacques Derrida en de Gents-Duitse filosoof Rudolf Boehm (Berlijn, 1927) met elkaar gemeen? Bij allen is er een link met de Joods-Duitse filosoof Edmund Husserl (1859-1938), wiens archief gered werd door een Vlaamse franciscaan uit de Kempen. Dat archief bleek na de dood van de filosoof in 1938 te bestaan uit 40.000 bladzijden aan handschriften, opgeschreven in een vreemd steno, *Gabelberger*, dat weinigen konden ontcijferen. In het Duitsland van Hitler was de nalatenschap van de filosoof niet veilig.

Enkele maanden na de dood van Husserl klopte de jonge pater Herman Leo Van Breda in bruine pij onaangekondigd aan de deur van de weduwe in Freiburg im Breisgau. Hij wilde in Leuven promoveren op de fenomenoloog, vooral op zijn latere, ongepubliceerde werk. Van Breda wilde graag enkele manuscripten ter plekke bestuderen, misschien meenemen naar Leuven.

Wist hij toen veel dat dit bezoek zijn leven in een definitieve plooi zou leggen. Ter plekke zag hij hoe groot het archief was en waarschijnlijk ontstond toen en daar het idee om de hele nalatenschap uit Duitsland te smokkelen en onder te brengen in Leuven, een archief op te richten, gericht op de transcriptie, ontsluiting en kritische editie van de teksten, een heus studie- en onderzoekscentrum. Je kunt gerust van een levenswerk spreken, een missie die bijwijlen een obsessie zou worden.

De jonge pater won het vertrouwen van de oude weduwe Malvine, en reisde met de honderd kilogram manuscripten in drie hutkoffers in zijn eentje per trein naar Berlijn. De Belgische ambassade zou de nalatenschap per diplomatieke post naar Leuven sturen. In november 1938 kwamen de hutkoffers aan. Van Breda had voortvarend gehandeld. Wat nu?

De pater ging door op zijn elan en verwierf de steun van de Leuvense rector Paulin Ladeuze. Hij haalde Eugen Fink en Ludwig Landgrebe, de laatste

twee assistenten van Husserl, naar Leuven. In 1939 was de bibliotheek van 2.700 boeken en een container met meubelen intussen ook overgebracht. Daarna haalde Van Breda Malvine zelf naar Leuven. Ze zou de oorlog uitzitten in een klooster in Herent en de pater altijd dankbaar blijven: "Ik ben door de pater, dit blok graniet in de donderende vloed, optimistisch geworden." Hij doopte haar in 1942.

Als de oorlog uitbreekt, evacueert de pater het archief uit de universiteitsbibliotheek en brengt de 40.000 pagina's op verschillende geheime locaties onder. Juist op tijd, want net zoals in 1914 brandt de Leuvense bibliotheek af. De container met meubelen is een slechter lot beschoren. In de haven van Antwerpen gaat hij verloren bij een bombardement. Van Breda vindt in de ravage alleen de urne met de as van de filosoof terug.

In 1942 promoveert Van Breda in Leuven *summa cum laude*. Maar een oorspronkelijke denker wordt hij nooit. Hij blijkt ook een matige docent. Al zijn energie gaat naar het archief en de ontsluiting van de manuscripten van Husserl. Hij schakelt daarvoor het Joods-Oostenrijkse, in Mechelen ondergedoken echtpaar Strasser in. Vijftientig maanden lang zullen ze duizenden bladzijden transcriberen. Als hun kind geboren wordt, gaat de pater zelfs babykleedjes en een wieg kopen. Van Breda richt in 1943 ook het Wijsgerig Gezelschap op, dat Nederlandstalige studenten wil binden aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte, waar het Frans nog altijd de boventoon voert.

Na de bevrijding gaat Van Breda opnieuw op zoek naar geld. De NV De Gids van twee West-Vlaamse industriëlen (staaldraadproducent Léon Bekaert en Tony Herbert) die de Vlaamsgezinde en katholieke krant *De Nieuwe Standaard* lanceren, doet een belangrijke donatie. De net opgerichte VN-organisatie voor onderwijs, wetenschap en cultuur UNESCO wordt bestookt met aanvragen om steun. Filosoof Maurice Merleau-Ponty schrijft een warme aanbevelingsbrief.

De Edmund Husserl-kamer in het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte © KU Leuven / Rob Stevens

In 1950 verschijnt het eerste deel van de verzamelde werken, de *Husserliana*, bij Martinus Nijhoff in Den Haag. Malvine krijgt het eerste exemplaar nog te zien voor haar dood. Van Breda gaat natuurlijk voor bij haar begrafenis in Freiburg. In 1952 komt de jonge Duitse filosoof Rudolf Boehm, die een assistentschap bij Heidegger had geweigerd, naar Leuven, waar hij vijftien jaar lang Van Breda's rechterhand wordt. De jaren vijftig zijn het *finest hour* van het archief en dus van de pater. De existentialisten zijn in de mode en Husserl geldt als hun stamvader. De reputatie van de pater is gebeiteld. In 1965 krijgt hij de herdenkingsmedaille in Yad Vashem in Jeruzalem. Hij kan het goed vinden met de latere premier Golda Meir.

Toen in de jaren 1960 de Leuvense universiteit afstevende op een splitsing, vreesde Van Breda ook voor de splitsing van zijn archief. Dat leidde tot heftige discussies tijdens de wekelijkse lunch met Vaast Leysen, die Van Breda in de oorlogsjaren had leren

kennen als briljant student in de rechten en de wijsbegeerte. In 1943 zou Leysen gaan werken bij de bank Van Breda, in 1930 opgericht door twee broers van de pater. Leysen trof toen een groot deel van het Husserl-archief in de bankkluisen aan. Na de oorlog bouwde hij de bank verder uit van een familieonderneming tot een solide bank voor zelfstandigen en vrije beroepen. Uiteindelijk zou Leysen de bank overnemen. De Vlaamsgezinde pater zag bij die discussies over de aanwezigheid van een Franstalige universiteit in Leuven de splitsing niet zitten, Leysen vond haar nodig en onvermijdelijk. Gelukkig kon het Husserl-archief aan een opdeling ontsnappen omdat het binnen het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte altijd een onafhankelijke entiteit was geweest. Dat was voor het Instituut zelf niet het geval. Zo moesten professoren een keuze maken voor Leuven of Louvain-la-Neuve.

In 1967 verliet Boehm het archief om hoogleraar in Gent te worden. Van Breda vereenzelvigde zich

Herman Leo Van Breda (met geopende handen) in 1957/58
 (afbeelding uit de expositie *Ashes to Archives*, Universiteitsbibliotheek, Leuven, 2015)

meer en meer met het archief. Hij woonde er ongeveer en ging alleen nog slapen in het klooster vlakbij in de Vlamingenstraat. Hij verliest voeling met wat er dan leeft in de wijsbegeerte. Als Jacques Derrida in 1972 in Leuven zijn beroemde lezing over stijl bij Nietzsche geeft, opgehangen aan het zinnetje van de filosoof: "Ik ben mijn paraplu vergeten", beent hij bruusk naar buiten: deze "literatuur" heeft niets meer met filosofie te maken. In 1974 sterft de tennisspelende, kettingrokende en royaal drinkende pater. Levinas hurkte neer bij zijn open graf op het kerkhof van Vaalbeek, nam wat zand om het naar oud Joods gebruik over de kist uit te strooien.

Journalist en auteur Toon Horsten kwam het verhaal van Van Breda op het spoor toen hij een foto zag van zijn grootmoeder met haar lievelingsneef, een lachende pater. Hij reconstrueerde het leven van dat verre familielid en schreef ermee een onverwachte schaduwgeschiedenis van de continentale wijsbegeerte van de twintigste eeuw. Verwacht evenwel geen filosofische exposés over de fenomenologie van Husserl zelf, maar kom het *Menschliches Allzumenschliches* van een reeks filosofen op het spoor, die opduiken in het sterrenstelsel van de fenomenoloog.

Edith Stein bijvoorbeeld, de Joodse filosofe en eerste assistente van Husserl die zich bekeerde tot het katholicisme, intrad in de Karmel, in Auschwitz vergast werd en zalig en heilig verklaard door Johan-

nes Paulus II. Van Breda heeft haar nog willen laten onderduiken, maar de karmelietes had toen al besloten zich op te offeren. Van Breda zal haar in de oorlog bijna verloren en gehavende manuscripten uiteindelijk ook naar Leuven halen.

Neem Heidegger, in wie Husserl zijn opvolger zag. Heidegger zag een assistentschap in 1919 in het licht van zijn carrière nog wel zitten, maar volgde zijn eigen pad. In 1933 werd hij rector in Freiburg en een maand later lid van de NSDAP. Op de begrafenis van Husserl was hij niet: hij was ziek, beweerde hij later. Op het einde van zijn leven vroeg hij de Leuvense filosoof Samuel IJsseling naar het welzijn van Van Breda. Je krijgt de indruk dat hij een beetje jaloers was op Husserl omdat die een Van Breda had gevonden om zich over zijn nalatenschap te ontfemen.

Van Breda zorgde er op aandringen van Boehm voor dat Levinas' *Totalité et Infini* gepubliceerd werd. Levinas, die Husserl introduceerde in het Franse taalgebied, zou er hem altijd dankbaar voor blijven.

Van Sartre had Van Breda geen al te hoge pet op, maar hij zocht hem toch op in Parijs, want de existentialisten hadden Husserl bekendgemaakt. Zijn huisgenote Simone de Beauvoir weigerde de katholieke geestelijke een hand te geven.

Welk beeld doemt uiteindelijk op van deze pater? Meer manager dan denker, een ondernemer

Herman Leo Van Breda met Malvine, de weduwe van Edmund Husserl

Deze pater was meer manager dan denker, een ondernemer en netwerker, fondsenwerver en ritselaar, een doorzetter en lefgozer

en netwerker, fondsenwerver en ritselaar, een monomane doorzetter en lefgozer, lijdend aan territoriumdrift en aan diabetes (Boehm moest altijd een klontje suiker op zak hebben, om tijdens een crisis de pater te doen ophouden met vloeken en tieren), een groot ego, een held en opportunist die als een kloek op zijn archief ging zitten, maar altijd gericht op de zaak, het *unum necessarium*, een franciscaan die zich niet aan orderegels gebonden achtte, maar het evangelie voor ogen hield. Maar als het over de oecumene ging, beweerde hij wel dat “het opgeven van een diepe overtuiging om dichterbij iemand anders te komen, een leugen is”. En hij kon “het tweede deel van een Drieuldigheid (*De Zoon, LD*) toch niet opgeven om u een plezier te doen. Wij zijn geen zakenmensen (...)” De ongelovige Boehm typeert hem in dit boek het best en het mooiste: “Hij wilde een bescheiden, zelfverloochenende weldoener zijn, die dingen deed die niemand anders wilde aanpakken. Zijn geloof stond daarbij altijd centraal.”

Hoe verging het het archief na de dood van Van Breda? Samuel IJsseling volgde de franciscaan op als directeur in 1974. De heideggeriaan vond een financieel kluwen. Rudolf Bernet en Ulrich Melle zouden hem op zijn beurt opvolgen. Vandaag wordt het archief geleid door Julia Jansen. De filologische acribie die het werk van transcriptie en editie vraagt, maakte dat bekwame mensen het werk juist snel beu werden, merkt Urbain Dhondt, Leuvens emeritus, in het boek op. De fenomenologie verdween ook langzaam maar zeker uit het centrum van de filosofische aandacht. Zeg maar dat ze uit de mode is. Husserl wilde de filosofie als wetenschap redden. Wellicht was hij de laatste die dat geloofde. Zijn archief is een historisch archief geworden. Toch heeft het Husserl-archief het Leuvense Hoger Instituut voor Wijsbegeerte decennialang op de kaart gezet. Intussen zijn 42 delen *Husserliana* gepubliceerd. Nog ongeveer vijftien procent van de handschriften moet worden getranscribeerd. Digitalisering staat in de steigers. Maar komt er nog een verlichte despotische doener?

LUC DEVOLDERE

TOON HORSTEN, *De pater en de filosoof. De redding van het Husserl-archief*, Vrijdag, Antwerpen, 2018, 293 p.